

ЕПІСТОЛЯРІЙ ЯК ЗАСІБ РОЗКРИТТЯ СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТИРІВ

(на матеріалі приватного листування І. Франка та В. Стуса)

У статті вперше на матеріалі приватного листування комплексно розглядається національна проблематика в рецепції українських поетів. Звернена увага на особливості історіософської концепції, витоки зацікавлення майстрів слова національним питанням.

Ключові слова: лист, епістолярій, історіософська концепція, нація.

Українська культура має у своїй власності величезну епістолярну спадщину, яка допомагає проникнути у світ спілкування непересічних особистостей, у листах яких по-особливому розкриваються характери, художньо-естетичні пошуки, глибокий інтелектуалізм і громадянська активність. Чільне місце серед таких кореспонденцій належить листуванню письменників XIX та XX століть. Іван Франко та Василь Стус увійшли в історію української літератури як глибоко національні майстри слова. Їхня творчість, що виросла на національному ґрунті, тісно пов'язана з інтересами України, її визвольним рухом. Як яскраві поетичні натури, вони належать до творців з особливо гостро розвинутим почуттям національної гідності, не дивлячись на те, що упродовж усієї історії українського народу почуття патріота-українця всіяко принижувалося. Бути українцем – означало "бути постійно в стані доказування свого права на існування" (В. Винниченко).

Те, що зближувало цих двох поетів, було почуттям синівського обов'язку до свого поневоленого народу, а програмою життя – боротьба за його визволення. Свідченням цього є вся їхня творчість, громадська діяльність, а також вагомий епістолярний спадок. Варто відзначити, що прагнення до кардинальних зрушень у суспільстві не могло не позначитися на листах митців слова, аналіз яких засвідчує, що вони мали не тільки приватний, інтелектуальний характер і були цікавими лише для безпосередніх учасників "діалогів на відстані". Листування українських письменників стало ареною історичної та літературної полеміки. Епістолярне контактування сприяло визріванню духовної сили майстрів слова, їхньої усвідомленості себе як літературних борців за ідеали національного й культурного життя.

Поезія і влада, особистість – нація – все людство, природа й людина, тимчасове й вічне, характер і доля народу – ці проблеми неодноразово порушувалися в листах обох поетів. Але бачення їх щоразу глибше, багатше. Це сплески найвищих емоцій і найглибших роздумів, певний синтез рацію й емоцій, інтелектуального і громадянського, болю, віри і відчаю, любові і страждання людей, що прагнуть глибин самоусвідомлення.

Колосальна за обсягом (понад 6000 листів) епістолярна спадщина І. Франка дає змогу побачити поета в усіх мікро- й макровиявах його проникливої думки, в дивовижному тематичному й жанровому розмаїтті його кореспонденцій (відкриті, приватні, офіційно-ділові, наукові, полемічні та інші), у глибинних зв'язках зі світовою літературою, широким спектром її ідей та образів. Але, можливо, найбільшим відкриттям епістолярію І. Франка, відкриттям не лише для пересічного читача, а й для певної частини дослідників, став неосяжний світ Франкової вченості, теоретичної, дослідницької й публіцистичної думки, майже завжди спрямованої на вирішення животрепетних питань сучасної письменникові дійсності. Як людська особистість він, за слушним твердженням Ю. Мушкетика, "подав нам приклад незвичайного громадянства, совісливості, непримиренності до визиску і поневолення, правдивості, жертвовності, любові, одержимості, сміливості і, якщо хочете, звитяжності" [8, 27].

Діяльність І. Франка – це безперервне напружене словесне відтворення дотичного зовнішнього світу і водночас вплив на нього силою свого поетичного по-філософському багатого й змістовно вагомого слова. Водночас – це теоретичне дослідження й осмислення проблем формування української нації, її історичної свідомості, традицій, культури. Незважаючи на те, що в теорії нації було та й залишається на сьогоднішній день ще чимало "білих плям" і дискусійних питань, починаючи із самої дефініції поняття "нація" й закінчуючи проблемою співвідношення та взаємозв'язку культурно-етнічного й політичного елементів у процесі виникнення та життєдіяльності нації, І. Франко вважає, що кожна нація самоцінна (мала вона чи велика) і прагне до самоутвердження. Це її прагнення підтримується економікою й культурою, які сприяють утвердженню останньої "вже самим своїм існуванням і вільним словом" [15, 149], зокрема й тими майстрами слова, яким не байдуже, "як говорить, як співає покоління те нове" [13, 698].

Глибоко проаналізувавши процеси суспільного розвитку Галичини свого часу, діяльність різних партій та угруповань, він доходить висновку, що лише від співпраці української інтелігенції залежить вирішення "питання життя й смерті для українського національного діла, для українського народу – чи стане він справжньою "нацією", чи замре в ролі пів-етнографічної "народності" [1, 11], і що без зусиль інтелігенції неможливий "перехід української народності до свідомого національного життя" [1, 18]. Поет звертає увагу на те, що "треба нам твердо тямити, що політика рахування на яку-небудь чужу, случайну поміч, не єсть політикою розуміння людей, але десперантів, котрі, тонути, хапаються за трісочку, хоч знають, що трісочка не здужає їх врятувати" [14, 310]. Як вдало й гранично точно поет передбачав складні процеси суспільно-політичного й економічного розвою України.

Головною основою життя, поступу будь-якого народу, нації, І. Франко вважав його економічний стан. "Я переконаний, – пише він у листі до О. Рошкевич від 20 вересня 1878 р., – що економічний стан народу се головна підстава цілого його життя, розвою, поступу. Коли стан економічний плохий, то говорити про поступ, науку – пуста балаканка. Я переконаний, що теперішній економічний стан усіх народів культурних дуже плохий у многих зглядах, а найбільше задля нерівності маєткової і задля різкого розділення на касту багатих, котрі виключно користуються добутками науки і культури, і касту бідних, котрих кожний новий поступ тільки глибше притискає" [12, 111]. Це спонукало поета "обняти цілий круг людських інтересів" на основі тих економічних праць і теорій, які найбільше відповідали демократичному спрямуванню його власних поглядів.

Уже на початку своєї літературної, наукової та громадської діяльності І. Франко твердо стояв на позиції трудової теорії у політичній економії, відстоював її засади в боротьбі з іншими економічними концепціями. Поет упродовж життя використовував різні форми захисту й популяризації певних економічних поглядів. У листі до О. Рошкевич, датованому квітнем 1879 р., І. Франко відзначає: "Чернишевського економію читай пильно, се дуже важна книга" [12, 176]. Мова йде про книгу М. Чернишевського "Нариси з політичної економії (по Мілло)". М. Павлику поет зізнається: "Я знов по цілих днях упиваюся економією Чернишевського... Се золото не статті" [12, 189]. Не залишаються поза увагою майстра слова і праці західноєвропейських дослідників В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо та ін., які розвивали трудову теорію вартості, що сягає своїми витокami часів Аристотеля.

Своє ставлення до тих чи інших теорій світової економічної думки І. Франко висловлював у різній формі в залежності від обставин, користуючись як науковими аргументами, статистичними даними, художніми засобами, так і епістолярним жанром. І це не випадково, адже для І. Франка лист – це не тільки змога спілкуватися з друзями, однодумцями й близькими людьми, а й з опонентами. Кореспонденції поета, які творилися упродовж тривалого часу, по-різному засвідчують його рефлексію й рецепцію найрізноманітніших проблем. Усі підходи до досягнення дійсності в них шліфуються, набувають логічної завершеності і виявляються досить гостро й полемічно.

Наприкінці XIX ст. перед українством постала нагальна потреба самовизначити свій менталітет, оскільки упродовж віків народ з такою глибокою культурно-історичною традицією утвердження волелюбства й людинолюбства був позбавлений будь-яких засобів і форм вираження національних почуттів та інтересів. Увага української інтелігенції "спрямовувалась на здобуття права української мови і літератури на існування і розвиток; на утвердження національної гідності народу, його права на окремішній вільний розвиток; на рівноправність у світовій спільноті – з власною історією, мовою, культурою, літературою" [3, 98]. Українські письменники доводили, що Україна – високо розвинута нація і вона має право розвиватись за тими законами, що й інші, "на основі потреби розвивати свої власні особистості [...], які показує наша національна психологія, психологічна будівля нашого українського духу, особливості української фантазії, серця, розуму, щирого українського гумору, сміху, про котрого вже знає наука, знають люди. Наша література вже доволі виросла на підставі народних дум і буде рости, і має право рости все вгору та вшир, доки їй покаже міру – не хто ж інший, лиш вона сама. Ми маємо більші й багатші джерела для поезії, для драми, для комедії, ми маємо багатіший язик народу, ніж хто інший, язик поетичний плавний, м'який і текучий, як кринична вода, що виливається з жолоба, тихо плине між зеленою травою", – відзначав І. Нечуй-Левицький [7, 98 – 99].

Увагу І. Франка також привертає питання розвитку української мови. Загалом найвідоміші мислителі світу з найдавніших часів пов'язують життя мови з духовним життям людини й цілого народу. І це не випадково, адже національне відродження передбачає передусім розбудову національної мови, розширення сфери її функціонування. Для поета питання розвитку української мови йшло в руслі тих політичних завдань, що висувалися перед усіма слов'янськими народами, які перебували у складі Австро-Угорської монархії. Повноцінно мова може розвиватися лише тоді, коли суспільство забезпечує її функціонування в усіх сферах життя. А про національне життя України кінця XIX ст. І. Франко відзначав, що "хоч українців близько тридцяти мільйонів (3 млн. у Галичині і на Буковині, півмільйона в Угорщині та близько 27 мільйонів у Росії), вони можуть лише в Галичині та на Буковині користуватися своєю мовою в установах, судах, школах та пресі, але й тут на їхньому шляху стоять часто перешкоди й обмеження... В Росії українська (малоруська) мова вилучена з шкіл – від університету до початкової, із церковних проповідей, установ, українською мовою нині там не дозволено видавати жодного журналу, не можна друкувати популярних наукових книг, ані перекладів..." [16, 8].

У Галичині несприятлива мовна ситуація склалася з певних причин, а саме – існування двох літературно-мовних традицій. Йдеться про мовні суперечки народівців і москвофілів, діалектна стихія, тісні контакти з іншими мовами. І. Франко в цьому плані чітко визначав свою суспільно-естетичну й наукову концепцію, яка полягала в необхідності вироблення єдиної літературної мови на всій території України.

У своїх кореспонденціях, зокрема до М. Павлика від 29 січня 1891 р., І. Франко висловлює переконання, що українська мова дорозвинеться, але для цього необхідно, щоб "упав кордон між Галичиною та Україною" [12, 267]. У кореспонденції до дружини, датованій 19 січня 1887 р., поет наполягає на тому, що необхідно, аби "була загальноукраїнська мова, щоб Збруч нас не ділив "на два осібні світи культури" [11, 102]. У чисельних листах до М. Драгоманова мовні питання також займають вагоме місце, оскільки поет усвідомлює, що одним із найважливіших виявів самоутвердження нації є державний статус її мови, який законодавчо забезпечує її функціонування в усіх без винятку сферах суспільного життя. Усе це, на переконання майстра слова, буде тільки тоді, коли не лише окремі діячі, а й якнайширший загал інтелігенції з усіх частин України усвідомить проблему національної єдності.

Варто відзначити, що відразу після Переяславської угоди царський уряд розпочав наполегливий наступ на українську духовність. Особливо нищівного удару зазнала українська мова, як головний чинник національної означеності. Саме тому в українській мові почали відрубувати національний корінь, витравлювати національну свідомість. Усе це продовжувалося і в роки Радянської влади. Централізована держава послідовно насаджувала антинаукову, глибоко антинародну доктрину злиття націй, що було найгрубішою сваволею догматиків, зазіханням на природні права націй і народностей.

Узаконена "мішанина" народів переслідувала дві мети: політико-економічну й мовно-психологічну, реалізація яких покликана була забезпечити матеріальні й духовні привілеї поневолювачів, зокрема в Україні. На цих засадах базувались найогидніші псевдонаукові теорії про "колиску" трьох братніх народів, їх спільну віру, навіть психологічну тотожність. Небезпеку, що таїли в собі так звані "наукові" маніпуляції, углядела наша національна еліта від Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка до В. Стуса та інших митців слова.

Відчуваючи на собі наслідки страшної нахабної українофобії, яка завжди була стрижнем імперського московського месіанства, В.Стус, який також ніколи не стояв осторонь у вирішенні найгостріших проблем, у своєму листі до А. Малишка від 12.12.1962 р. з приводу денационалізації України пише: "Інколи, зосереджуючись на однотонних враженнях від навколишнього, шукаючи кінцевих результатів дуже стрімкого процесу денационалізації значної частки українців, відчуваєш, що це – божевілля, що – це трагедія, якої лише інколи не відчуваєш в силу притаманної нам (як національної риси) байдужості і, може, трохи релігійної віри в те, що все йде на краще". І далі: "Коли хвиля русифікації – це об'єктивний процес і потрібний для майбутнього (історично справедливий), то чом нашим діячам культури і не служити прогресові? Чому б тоді не "перекваліфікуватись", щоб не пхати палиць в колеса того воза, який котиться по трупах таких дон-кіхотів, як козацькі літописці, і Капніст, і братчики, і Тарас, і "громадяни", і Драгоманов, і Франко і т. ін, і т.п." [9, 11-12].

За слухним зауваженням М. Коцюбинської, "у цьому листі – за словом, інтонацією, абсолютною щирістю самовіддачі прочитується майбутня доля автора" [4, 165]. І справді, вже з самого початку свого трагічного шляху В. Стус носив у душі трагічне відчуття фатальної пов'язаності з долею України, а своїх внутрішніх моральних та інтелектуальних проблем – з долею народу.

Стиль листа відзначається афористичністю висловлювань, що спричиняється гостротою реакції поета. Відточеність влучного слова органічна для його ментальності із високою "патріотичною гравітацією". Всупереч усім перешкодам, кореспонденції поета залишаються абсолютно далекими від такого неоднозначного явища, як епістолярна дипломатія, маємо на увазі текст, підтекст, недомовки, натяки, приховані різними стилістичними фразеологізмами, езопівську мову. Листи поета "в найближчій мірі близькі до творів доби полемічного спалаху, доби, котра підняла епістолографію до рівня наджанру" [8, 206]. З цим твердженням дослідниці можна погодитись, оскільки підвищена фразеологічна місткість епістолярних текстів В. Стуса філігранно відточується з метою розкрити, а не втаємничити висловлене.

Поет також слушно відзначає, що "в факті такої денационалізації народу багато вини традиційної, давньої, багато тут завинили минулі покоління, але це лишень пояснення і пояснення часткове [...]". "Від сорому, який нащадків пізніх палитиме, заснути я не можу", – писав великий наш поет. А ми нині маємо (та й не тільки нині), що українське стає часом синонімом відсталого, неглибокого, примітивного навіть" [9, 13].

На означену проблему звернув увагу свого часу також І. Франко і в листі до А. Никловича від 4 березня 1896 р. зазначив: "Я хотів би якнайбільше позбирати пам'яток нашого старого письменства і дати їх пізнати широкому світові, щоби люди перестали вже раз клепати про нас, що русини темні, нічого не роблять і ніколи не робили" [10, 73].

Напівколоніальне минуле України наклало свій відбиток і на національну свідомість українців. А питання національної свідомості українців, як засвідчує історія, залишалося та й на сьогоднішній день є одним з найбільш гострих. За тоталітарного режиму про національну самосвідомість взагалі не прийнято було говорити, оскільки можна було поплатитися життям. І Драч слушно відзначав, що “відбувалася шалена боротьба проти всього українського, іншими словами, мав місце справжнісінький геноцид у його найрізноманітніших формах” [2].

Означена проблема знайшла своє відображення і в кореспонденціях І. Франка та В. Стуса. Зокрема, В. Стус торкався у своїх листах найрізноманітніших тем, однак їх основною рушійною силою була доля України. І водночас глибокий патріотизм, жертвна самовіддана любов до батьківщини завжди поєднувалася з національною самокритикою, яка виступала як один із засобів виховання національної самосвідомості. “Гострий критицизм, усвідомлення національних вад були протидією солодкому зоресоловейковому псевдопатріотизмові, некритичному обожнюванню свого лише за те, що воно своє” [5]. “Не розумію, – пише В. Стус, – невже не надокучило досі т.зв. українській інтелігенції толочити старе тирло – між мазепинським патріотизмом і кочубеївським інтернаціоналізмом по-російському, тобто сповідувати філософію меншої чи більшої національної зради. Невже їй, цій інтелігенції, не досить того, що вже маємо? Коли у нас забрано історію, культуру, весь дух, а натомість дозволено творити душу меншого брата? Невже ось таким холуйством можна прислужитися чомусь доброму?” [9, 62]. І все це не випадає заперечувати, оскільки воно існувало й існує ще й нині.

Поглиблене вивчення епістолярної спадщини І. Франка та В. Стуса дає підстави констатувати, що вони охоплювали у своїх листах широкі картини національного буття, відтворювати його в дусі нового мислення. Обидва поети, висловлюючи думки про національний розвиток України, її історії, культури, мови, літератури, водночас усвідомлювали, що історичною істиною є те, що кожному народові належить пройти свій шлях, і ніхто, окрім нього самого, не здатний це здійснити.

Література

1. *Грушевський М.* Про українську мову й українську справу. – К., 1907. – 48 с.
2. *Драч І.* Про політичну ситуацію в Україні // *Вісник Руху.* – 1990. – №3.
3. *Історія української літератури XIX ст. (70-90-ті роки): У 2 кн.: Підручник /О.Д. Гнідан, Л.С. Дем'янівська, С.С. Кіраль та ін.; За ред. О.Д. Гнідан.* – К., 2003. – Кн. 1. – 575 с.
4. *Коцюбинська М.Х.* Епістолярна творчість Василя Стуса // *Коцюбинська М.Х. Мої обрії: В 2 т.* – К., 2004. – Т. 2. – С. 163-184.
5. *Коцюбинська М.Х.* "Зафіксоване й нетлінне". Роздуми про епістолярну творчість. – К., 2001. – 299 с.
6. *Мушкетик Ю.М.* Той світлий вогонь // *Франко І. і світова культура. Матеріали симпозиуму ЮНЕСКО: У 3 кн.* – Львів, 1986. – 11-15 вересня. – Кн. 1. – С. 27-28.
7. *Нечуй-Левицький І.* Зібрання творів: У 10 т. – К., 1968. – Т. 10. – С. 94-102.
8. *Соболь В.* Листування Василя Стуса в контексті української літературної епістолярної традиції // *Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої вшануванню пам'яті письменника, літературознавця, мислителя і громадянина.* – Донецьк, 2001. – 20-21 вересня. – С. 203-209.
9. *Стус В.* Листи до сина. – Івано-Франківськ, 2001. – 192 с.
10. *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – К., 1986. – Т. 50. Листи (1895-1916). – 703 с.
11. *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – К., 1986. – Т. 49. Листи (1886-1894). – К., 1986. – 810 с.
12. *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – К., 1986. – Т. 48. Листи (1874-1885). – 767 с.
13. *Франко І.* З вершин і низин. – К., Лейпціг, 1920. – 712 с.
14. *Франко І.* "Зміна системи" // *Франко І. Зібрання творів: У 50 т.* – К., 1986. – Т. 46. – С. 302-316.
15. *Франко І.* "Темне царство" // *Франко І. Зібрання творів: У 50 т.* – К., 1980. – Т. 26. – С. 131-152.
16. *Франко І.* "Українська література за 1898 р." // *Франко І. Зібрання творів: У 50 т.* – К., 1986. – Т. 32. – С. 7-13.

Галина Мазоха
**ЭПИСТОЛЯРИЙ КАК СРЕДСТВО РАСКРЫТИЯ
МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ОРИЕНТИРОВ**

(на материале частной переписки И. Франко и В. Стуса)

В статье впервые на материале частной переписки комплексно рассматривается национальная проблематика в рецепции украинских поэтов. Обращается внимание на особенности историософской концепции, истоки заинтересованности мастеров слова национальным вопросом.

Ключевые слова: *письмо, эпистолярный, историософская концепция, нация.*

Galina Mazokha
**EPISTOLARY AS MEAN OF OPENING OF WORLD
VIEW LANDMARKS**

(on material of private correspondence of I. Franko and V. Stus)

In the article first on material of private correspondence national problems is complex examined in the reception of the Ukrainian poets. Attention of appeal on the feature of historiosophical concept

tion, sources of the personal interest of masters of word by a national question.

Keywords: *letter, epistolary, historiosophical conception, nation.*